

1.

A természetben sokszor találkozhatunk azzal, hogy hosszú szünetek után egy-egy jelenség hirtelen a korábbiaknál is nagyobb intenzitással mutatja meg magát, mintha a természet kárpótolni akarná magát az addig elmaradottakért. A társadalom mozgásában is láthatunk hosszabb várokozási időszakokat, lassúbb és gyorsabb fejlődési szakaszokat, s talán így van ez a magunk szűkebb szakmai világában is. Talán...

Füzi László 59

A TEÓRIA IGÉZETÉBEN

Békés Márton:

A hagyomány forradalma

2008-ban, a Németh

László-kutatás helyzetét áttekintve azt írtam, hogy 2001 óta, azaz a Németh László-centenárium óta az látszik, hogy akkor semmi nem zárult le, s semmit nem kellett új alapokról kezdeni, sokkal inkább folytatódott mindaz, aminek korábban is megvoltak az alapjai. „Változás, ha egyáltalán történt változás, a jelenségek megmutatkozásának intenzitásában történt...” – mondtam akkor, amivel a magam szkepticizmusát igyekeztem leplezni, hiszen az intenzitás csökkenése a visszahúzódást, a korábban elkezdett munkák befejezését és az újak hiányát jelezte. Nem láttam másképpen a magam kutatásainak helyzetét sem. A 2001-ben megjelent összefoglaló jellegű *Alkat és mű. Németh László 1901–1975* (Kalligram, 2001) című könyvem lehetséges folytatására rákérdező kérdésre egy interjúban a következőket feleltem: „Azzal az olvasással, amivel Némethet olvastam-értelmeztem, egyszerűen ki akartam bontani a művek és írások egymásra ráakódó sorából magát a Németh László-jelenséget, s amikor észrevettem, hogy ez a munka elkerülhetetlenül egyfajta folyamatrajzhoz vezet el, akkor azonnal tudtam, hogy valamikor kell majd egy másik könyvet is írni, amiben majd elemzések, értékelések lesznek. Nem úgy, ahogy a monográfiákban, tehát nem időrendben, s regényről regényre haladva, hanem jelenségkörönként. Az elmúlt öt évben, mióta azt a könyvet befejeztem, valójában ennek az új könyvnek a formáját keresem, mert ha a formát megtalálja az ember, akkor hirtelen minden elrendeződik, a helyére kerül, s akkor már csak meg kell írni a könyvet...”

Természetesen nem mondhatom, hogy az elmúlt időszakban nem születtek érdemleges eredmények a Németh-életmű kutatásában, mert születtek. Ilyennek gondolom a Németh világirodalom-tárgyú írásainak az Ekler Andrea által megvalósított kiadását (*A mítosz emlőin, A kísérletező ember, Szimultán utazás*, Magyar Napló, 2005–2009), Monostori Imre két nagy terjedelmű szöveggyűjteményének („*En sosem kívántam más emlékművet...*” *Vonulatok a Németh László recepció történetéből*, Argumentum, 2003, „*Európai látóköri magyar*”, *Emlékezések*

Németh Lászlóra, Tiszatáj, 2006,) megjelenését, Monostori Imre Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei című könyvét, Kortárs Kiadó, 2005, Olasz Sándor elegáns összefoglalóját: Németh László (Elektra Kiadóház, 2008), s

60 Dr. Lakatos Istvánnak már a kultusz kialakulását és annak első szakaszát összefoglaló munkáját: *Emlékhelyek, Németh László emlékezete* (Tiszatáj, 2009), mégis mintha lanyhulás lenne érzékelhető ezen a területen. Kell majd egy másik könyvet is írni, válaszoltam a kérdésre magam is, de nem írtam meg azt a másik könyvet, el sem kezdtem, mert napi munkám és egyéb szellemi hajlamaim nem a jelzett könyv megírásának irányába mozdítottak. Az igazság kedvéért azonban azt is meg kell jegyezni, hogy Németh László életművének szervezett, intézményesített kutatása soha nem létezett, ma sem létezik, azt családtagok, tanárok, egyetemi tanárok, könyvtárosok, szerkesztők végezték és végzik előre nem „tudatosított” munkamegosztás szerint.

Talán, mondtam az első bekezdés végén, talán a mi szűkebb szakmánkban is létezik a hosszabb várakozás után a hangsúlyos jelentkezés, erre gondoltam a „talán” leírásakor, s arra, hogy nem lehet véletlen az, hogy a Dr. Lakatos István és Vekardi László halálának időszakában jelentkezett könyvvel egy kutató, aki szemmel láthatóan mindent olvasott, mindent ismer, amit Németh László leírt, ismeri a Németh László-kutatás eredményeit is, s olyannyira áttekintő és eredeti gondolatmenettel áll elő, hogy természetesnek gondoljuk, amikor a következőket írja: „Könyvünkben mi sem arra teszünk kísérletet, hogy csupán a recepciók sorát bővítsük, noha ez sem volna hiábavaló. Nagyravágyást leplező naivság volna ideírni, hogy Németh Lászlóról szóló tanulmányunk csak ‘adalék’ vagy ‘vázlat’ akarna lenni. Szándékunk ugyanis az, hogy miután alaposan tájékozódva a Németh László-historiográfiában, észrevettük, hogy kevés kivétellel az életmű feldolgozása egyfajta újat-nem-mondással küszködik, ezért az újraértékelésre – itt-ott revideálásra – és a Németh-kutatás szempontrendszerének megújítására teszünk kísérletet.” Ehhez a tételhez nyugodtan hozzátehetjük másik fontos állítását is: „A Németh-recepción [...] továbbra is olyan gátakat érzünk – persze nem minden munkára igaz ez! – amelyek talán az író iránti tiszteletből, vagy más, tudományos és akár politikai megfontolások miatt a mélyebb és bátrabb, ezzel a tévedés kockázatát is vállaló megközelítésmódot használhatatlanná teszik.”

2.

Békés Márton feltűnése a rá jellemző felkészültséggel Németh László életművének kutatásában-értelmezésében – erre szerettem volna utalni a bevezető mondatokkal –nem volt kiszámítható, így rám is nagy erővel hatott. Természetesen számos, ám nem minden vonatkozásban az hatott rám, amit mond, de az is, ahogy mondja, mert éppen ebben, a stílus felszabadultságában, a szöveg retorikusságában érhető tetten a Németh László gondolkodásával való találkozásának élménye.

Igaz, könyvében a politikai gondolkodó Németh Lászlót vizsgálja, pontosabban a metapolitikai módon gondolkodó Németh Lászlót, leszögezve, hogy Némethnek csak metapolitikája van, „a politika mögötti, vagy inkább afölötti értelemben használva e szót”, pontosan érzi Németh László gondolkodásának összetettségét, gazdagságát, az életnek és a gondolkodásnak az összekapcsolódását, azt, hogy Németh tudta, „muszáj 'a közvetlen feladat' mögött üdvösségünk nagy ügyét hajszolni”, ahogyan érzékeli azt is, hogy Németh felfogásában „az 'önmagához hű ember' görög és keresztény értelemben vett személyiség, de egyszersmind 'kollektív és kozmikus lény is”. Magam is emlékszem arra a pillanatra, amikor megéreztem Németh gondolkodásának az egyéniség, az alkat egészének megmozdító erejét, Békés Márton könyvében mindenekelőtt ezt az erőt adó élményt érzem. 61

A könyv kettős gondolatmenetet tartalmaz, azt is mondhatnám, hogy két egymásba csúsztatott gondolatmenetet, egy leíró jellegűt és egy aktualizálót. Az egyik gondolatmenet Németh politikai gondolkodását, pontosabban Németh metapolitikai gondolkodását vizsgálja. Ennek kapcsán a szerző leírja Németh gondolkodásának főbb jellemzőit, s elemzi az életmű számos fontos csomópontját és környezetét, így készíti elő a címben is jelzett fogalom, „*a hagyomány forradalma*” értelmezését és kifejtését, ami viszont véleményem szerint ön maga ideológiai kísérletével azonos, az aktualizálás és az ideológiai visszavetítés így találkozik egymással, s nemcsak egymást gyengítik, de azt a jellemzést is, amelyet a szerző korábban Németh politikai gondolkodásáról adott.

Ahhoz, hogy pontos lehessen, érdemes időrendben haladnunk, ezért először azzal foglalkozom, amit Békés Márton Németh László gondolkodásáról mond. Békés Márton – mint már előtte is néhányan, meglehet, az övénél kisebb nyelvi erővel – Németh László gondolkodásának metaforikusságából kiindulva a metaforákhoz fogalmakat igyekszik kapcsolni. Itt érdemes is megállnunk, hiszen idéznünk kell azt a számára a folyamatosság lehetőségét megteremtő, ám egyébként is igaz tételt, mely szerint „Németh úgy írt, hogy az aktuális helyzet, amelyben szövegei megszülettek, soha ne korlátozzák annyira, hogy később, amikor a nemzet a történelemben hasonló helyzetbe kerül, ezek ne legyenek (újra) értelmezhetőek”. Tegyük hozzá ehhez, hogy éppen ez a vonás biztosítja Németh írásainak időállóságát, az írásoknak azt a tulajdonságát, hogy papírra vetésük után ötven-hetven évvel még mindig olvashatóak, hogy nem öregedtek el. Békés Márton másik vonatkozó tétele az, amit már Gulyás Pál is észrevett, 1928-tól, hogy új fogalmakat használ, „s ezekhez tartozó metaforikus írói világot alkot, ez adja nyelvének különlegességét, önteremtő erejét és mondani-valójának érvényességét”, ahogy Békés interpretálja Gulyás megállapításait.

A könyvben az így körülhatárolódó területen belül, tehát a metaforikus-ságot fogalmiságra váltva és a gondolatok aktualizálhatóságát mindenkor érzékel-

tetve találkozunk a Németh politikai gondolkodásához kapcsolódó teóriák értelmezésével és értékelésével. Békés Márton pontosan jelzi, hogy Németh politikai gondolatai rendszert alkotnak, ám magát a rendszert Németh nem hozta létre. „Németh László, noha sok politikai tartalmú szöveget – esszét, 62 publicisztikát, irodalompolitikai és történeti tanulmányt stb. – hozott létre, arra látszólag nem vállalkozott, hogy saját politikai elméleteit egy egységes rendszerbe foglalja, még inkább nem, hogy egy egzaktul leírt politikai filozófia köré rendezze el. Ám gondos munkával, alapos és szoros olvasattal megoldható Németh László politikai gondolkodásának rejtélye, amely azonban nem csak egyszerű ‘megírást’ és ‘megfejtést’ igényel. Ennek módszertana a némethi metaforavilág olyan hermeneutikus olvasata, amely az intuíción abszolút nem zárja ki” – mondja. Az enyhén rejtélyes fogalmazás ellenére, a magam részéről is megtartva az intuíción szükségességére való utalás jogosságát, csak alap-elemeiben ismertetem azt a rendszert, amelyet Békés Márton létrehozott, és utalok arra, legalábbis az adott lehetőségeken belül, hogy hol lépett túl a Németh-kutatás eddigi eredményein. Paradox jelenséggel fogunk találkozni, bár Németh László politikai gondolkodása alkotja a könyv témáját, mégis azt fogjuk látni, hogy valódi jelentőséggel az a gondolkodói struktúra bír, amellyel a szerző megközelíti a jelzett témát.

Az alábbiakban Németh politikai gondolkodásán belül azokat a területeket említem meg, amelyekben Békés Márton áttekintései, összefoglalásai, új meglátásai jelentős eredményeket hoztak. Ilyennek látom azt a megállapítását, amely szerint Németh „politikai értelemben legaktívabb korszaka a ’30-as évek első kétharmadában volt, ám ez előtt és ez után is alkotott olyan műveket, amelyek, ha nem is konkrét politikai hitvallást, de ezt alátámasztó elméleti és politikai gondolatokat hordoztak”, ugyanakkor jeleznem kell, hogy az ezt folytató gondolatsor minden állítását nem tudom elfogadni. „Németh a ’20-as évek végétől a ’40-es évek első harmadáig egy olyan különös – Magyarországon minden szempontból egyedülálló – gondolatrendszer körvonalazott írásaiban, amelynek nem is túl távoli rokonát a konzervatív forradalom rövid életű paradigmájában lelhetjük meg” – olvasom, s jelzem is, hogy a harmincas évek közepén magam a folytonosságot tagadó nagyobb cezúrát érzékelek Németh pályáján, s véleményem szerint ez a cezúra azonnal érzékelhetővé is válik, ha nem Németh metapolitikáját, hanem a valódi erővel szembenálló és az idővel is kapcsolatos politikai gondolkodását szemléljük. Hasonlóképpen ehhez, Némethet magam nem tudom azonosítani, még abban a mértékben sem, amennyire ezt Békés Márton teszi, a konzervatív forradalmisággal. Ugyanakkor mély egyetértéssel idézem: „Németh Lászlónál a politika nem a szó reális vagy szokványos értelmében használt kifejezés, hanem mindig a metaforák világából leszivárgó magatartás, az élet példa teremtő ereje az emberi közösség életében. Németh ennek megfelelően a hatalmat is etikai és szellemi módon értelmezi, amikor így ír: ‘A hatalom elsősorban szellemi befolyás, amelyet a példakép gyakorol’”.

Fontos, amit Némethnek a közösségéhez való kötődéséről olvashatunk: „Németh László politikai elvei mögött egy szervező ősmotívum húzódik meg: a hűség a közösség iránt. Ahogyan a *Tanú* feladata a legjobb élelátással elmondani azt, ami van, úgy írója számára inspiráló erő ennek erkölcsi kategóriát alkotni – ez a morális háttér a hűség”. Ugyancsak pontos és lényegre 63
törő összefoglalással találkozunk Németh utópiái kapcsán – „mentális háttér az üdvösség-harc mögött”, írja szerző. Nagyon mély az a gondolat, amelyet a népiség és Németh László, áttételesen pedig Dosztojevszkij és Németh László szellemi kapcsolatáról olvashatunk: „Németh népisége a politikai cselekvés sajátos háttértartama, a legitimitáció megteremtője, a hűség fészke. Metsző-pont az egyéni üdvösség-ösvény és a közösségi/nemzeti szolidaritás harmadik útjának kereszteződésében. Németh népisége azon európai értelmiségi magatartás kortársává teszi, mint amelyet Dosztojevszkij szlavofilizmusa és Unamuno kihatizmusa is jelent: egyéni, belső üdvösségüket mindhárman saját népük közösségi emelkedésével és tökéletességével kötötték össze.”

Az idézett részben különösen a Dosztojevszkij-utalást érdemes figyelni, az eddigi kutatás ugyanis főképpen Németh vallási ösztöne, üdvösség-harca kapcsán utalt vissza Dosztojevszkijre. Békés Márton ezt a szellemi kapcsolatot kiterjeszti a közösségi szférára is, a közösségi gondolkodásban megbúvó mélységekre. „Németh maga írja a közép-európai nemzetek értelmiségeinek két útjáról, hogy egyfelől létezik a nyugatos, saját népüket félbarbároknak nézők tábora, de másfelől adott a lehetőség egy másik magatartásra is – mondja ennek kapcsán. – Németh ezt válsztja. Ilyen ‘a nemzet humuszában’ álló Dosztojevszkij-fajta író, aki hisz a kihatásmentes kultúra-csírák jövőjében s eltolja a Nyugat gyámkodó kezét”. Ugyanakkor jó érzékkel jelzi, hogy az említett hatás ellenére, s annak ellenére, hogy Németh sokat tanult Dosztojevszkij-től, „nem követte őt a keleti úton, és minden ellenkező beállítással szemben nem volt Nyugat, végképp nem a nyugati kultúra ellensége...”

Magam, aki Németh gondolkodását az általa megélt s tudatosított válságokra adott válaszként értelmeztem, szintén egyetértően idézem a válságokkal kapcsolatos tételt: „Németh a válságot négy törésvonal mentén kibontakozó, egyik létformából a másikba történő átmenetként azonosította. Ellentétpárjai a következők: kultúra–civilizáció, minőség–menyiség, elit–tömeg, művészet–fogyasztás. Különösen jelentős, véleményünk szerint, hogy Németh a krizeológia legnagyobb neveihez hasonlóan a részkrízisek összetorlódásában látta a világméretű öszválság okát, egy olyan időszak kortársának érezte magát, amelyben a bomlás általánossá vált, de az ember egyszersmind a végkifejlethez is egyre közelebb került”. Hasonlóan mély értelmű az, ahogy Békés Márton Németh görögségélményét vagy szocializmusfelfogását értelmezi, ez utóbbi kapcsán

Némethnek az Illyés Gyulához írott leveléből idézi azt, ami a Németh által vallott nyugati szocializmus elvének szinte már axiomatikus összefoglalása: „Nyugati kultúra és szocializmus összekapcsolása az, amire ösztönünkben mindketten vágyunk”. Fontosnak gondolom a Németh mellérendelő gondolkodásáról
64 eddig írtak általánosítását is: „Németh saját politikai igazgatási, képviselői rendszerét a ‘mellérendelés művészete’-ként nevezi el. A kisközösségek, tájegységek, községek, szövetkezetek, önkormányzatok egymásmelletteiségének szövetsége, ha tetszik: szigeteinek hálózata, telepeinek szervezet-rendszere adja Németh elképzelt politikai rendszerének alapját. Németh a demokrácia látszattintézménynek tartott rendszere helyébe egy szervességen és politikai mellérendelésen alapuló képviselői rendszert tervezett.” Még ebben a rövid ismertetésben is kiemelendőnek gondolom Németh kulcskifejezéseinek jellemzését és összekapcsolását: „Németh két fontos példaképe, Berzsényi és Széchenyi a közép kategóriájának esztétikai és politikai pozicionálását végezte el. Némethet pedig úgy jellemezhetjük e sorba illesztve, hogy összefonta a közép, a belső és a mélység kategóriáit, hogy a minőség különböző megnyilvánulásainak helyeit egymás mellé rendelhesse. Ennek megfelelően a mélység a minőség rejtkehelye, a közép az a pont, ahol áttörhet és kirobbanhat, míg a belső a minőség forradalma iránt elkötelezett ember üdvösségének helye.”

3.

Annak, aki folytatni akarja a Németh-életmű kutatását, annak pontosan fel kell majd mérnie, hogy Békés Márton friss tájékozódása, filozófiai és politikaelméleti képzettségével mit fogadott el az eddigi eredményekből és mit adott hozzá az eddigiekhez, magam csupán a fenti kiemelésekkel igyekeztem jelezni invenciózus gondolatmenetét. Ahogy utaltam már rá, az egyes részterületek értelmezését Békés Márton összekapcsolja, így átfogó elemzést is adja Németh politikai gondolkodásának, a szakmai értékelést ezzel kapcsolatban is el kell majd végezni. Most összefoglalójának csak egyetlen rövid részletét idézem, de nem azért, hogy úgymond a szakmai véleményemet fűzzem majd hozzá, hanem azért, hogy Békés Márton gondolatmenetének korábban már jelzett második összetevőjére is felhívjam a figyelmet, ugyanis így találkozunk az egymásba csúsztatott kettős gondolatmenettel. „Németh (politikai) filozófiája már egyértelműen csak metaforavilágából érthető meg. A némethi politika filozófiai mondanivalója [...] az, hogy a nép őrzi a történelem tanulságait, a múltat és vele a hagyományt, mint-hogy a mélységben elhelyezkedve az idő által nem érintetik meg, így a romlásnak, a hanyatlásnak és a válságnak nincs kitéve. Ez a mély, népi réteg (‘mélymagyarság’) azonos metafizikai szinten helyezkedik el Európa archaikus-középkori világával és a görögséggel, mely utóbbi a minőségi ember örök visszakövetelt létmodellje. Az ide, ezekhez való csatlakozás Németh értelmezésében egyetlen jelent a fenti, felszíni élet megújításával, cezúraszerű – azaz forradalmi – megváltoztatásával,

hiszen olyan tartalmakat szabadít fel, amelyek tiszták és romlatlanok. Ez a forradalom az, amit Németh az archaikus értékek, a 'mélymagyarság' Apolló, a minőség és az élet forradalmával azonosított, mi pedig a hagyomány forradalmaként értelmeztünk újra. Ez a modernitás elleni akciót jelöl, pontosabban a modernitást megelőző tartalomnak az őt követő időben való újratertetését, aktualizálását, reaktíválását célozza, egy ehhez szükséges radikális tett által."

65

Ha a könyv egésze nem bizonyítaná eléggé, akkor ez az idézet önmagában is utalna arra, hogy Békés Márton nem csupán Németh gondolatrendszere ide kapcsolható részének elemzését és értékelését végzi el, hanem a saját fogalmi rendszere felől aktualizálja is azt. Az aktualizálás ebben az esetben a *hagyomány forradalma* kifejezés által jelölt tartalmaknak a Németh-életműből való, szerintem erőszakolt kibontását, a fogalomnak a szerző általi értelmezését, az így értelmezett jelenségnek a Németh-életműre való rávetítését jelenti.

Egy-egy életmű aktualizálása szükségszerűen mindig egy részterület kiemelésével és új körülmények közötti mozgásba hozásával jár együtt, miközben az adott összefüggésekből való kiemelés átértelmezi a szóban forgó területet, s tovább élte az életművet, egy-egy életmű időbeli létezése másképpen nem is képzelhető el. Az aktualizálásra, Németh politikai gondolkodásának a jelzett szempontból való tovább éltesítésére, arra, amire Békés Márton kísérletet tesz, azért hívom fel külön a figyelmet, mert véleményem szerint Békés Márton nem a „valóságból” kiindulva „életeti” tovább az életművet. Meggyőződésem szerint Németh nem volt „a hagyomány forradalmára”, vagy megengedőbben, merthogy életműve valóban roppant összetett, nem csak a hagyomány forradalmára volt, ezért a könyv bravúros gondolatmenetei mellett véleményem szerint Békés Márton gondolatmenete alapján a jelenség „átértelmezésével” is találkozunk. Németh gondolkodása, metaforarendszere, politikai és metapolitikai tételsora roppant összetett, az időben is állandóan változó, s mindig új arcot mutató jelenség volt, ezért önmagában is elhibázottnak gondolom azt a kísérletet, amelyik csak egyetlen nézőpontból igyekszik ezt a jelenségkört élővé tenni. Más az, ha egy területet mutatunk be, az egésznek az egyik részletét, erre utaltam akkor, amikor a Békés Márton által kihalított terület mintaszerű leírására és értékeléséről szoltam, és más, amikor csak erről a területről, mint Németh gondolkodásának jellegét meghatározó területről esik szó, hiszen az egész jellemzéseként az összetettséget és más szövegeket is meg kellene említeni.

Sajnos, most sincs terem a rendszerszerű összefoglalásra és az azon belüli értékelésre, ezért csupán pár, a Békés Márton által felvetett kérdéshez fűzöm hozzá a magam megjegyzéseit. Ismételten jelezni kell, ha az előző mondatokból ez nem derült volna ki, a korábbiakból viszont talán igen, hogy Békés érzi és érti

Németh életművének összetettségét, a leszűkítésre nem a jelenség leírásakor, hanem a továbbvitel szempontjának kialakításakor tesz kísérletet, ezért kell hangsúlyoznom azt, hogy Németh gondolkodásának „a hagyomány forradalmiságaként” való értelmezése nem fedi le a jelenséget. Ha nem ezt tenném, akkor az a látszat keletkezhetne, hogy nem fogadom el azt, ami egyébként természetes, ti., hogy minden „továbbvitel” szükségszerűen leszűkítéssel jár. Úgy látom, hogy Békés Márton a maga teoretikus alapvetései alapján szűkíti le Németh gondolkodását, a magam gondolkodása ezt nem tudja elfogadni.

Lássunk pár példát. „Németh életművének középponti kulcsfogalma olyan akciós jelöl, amely forradalmi lendületű – némi reformátori dühvel és salakként utópikus felhangokkal terhesen –, de szándéka szerint a múlt értékes tartalmát hozza vissza. Az emberi létezést akarja minőségivé tenni. Nem azért, mert ezzel majd jobb lesz az ember, hanem, mert valamikor ilyen volt. Nem előrehaladó forradalom ez, hanem restauráló.” Erre a tételre nem tudok mást mondani, mint azt, hogy ez a tartalom is benne volt Németh „forradalmiságában”, ha tetszik, akkor a Békés Márton által a Farkas János Lászlótól idézett konzervatív forradalmiságában, ám ekkor már Vekardi Lászlóra is vissza kell utalnom, aki a rendszerváltást követően joggal háborodott fel, mondván, nem gondolta, hogy egyszer a szocializmusáért kell Németh Lászlót megvédeni, s mindezt úgy mondom, hogy tudom, hogy Németh László szocializmus-felfogása és a „megvalósult szocializmus” közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. Mindez csak a szavakkal való játéknak tűnhet, meglehet az is, s még akkor is a szavakkal való játékról van szó, ha azt mondom, hogy Németh ún. forradalmi koncepciója vagy minőség-szocializmusa is a jelenre vagy a jövőre vonatkozott, mert hiszen arra vonatkozik Békés Márton interpretálásában a „hagyomány forradalma” is. Ezért pontosabb, ha azt mondom, hogy Németh koncepciója konkrét történelmi és jelenbeli tartalmakat is hordozott, azok fontos részét képezték gondolkodásának, másképpen nem is lehetett volna elképzelni azt, hogy az utópia az ő felfogásában nem más, mint az élet meghosszabbítása. Ahogy a világtörténelemről és a magyar történelemről, úgy a korabeli magyar társadalomról is részletes „koncepciója” volt, ezt az adott mozaikokból ugyanúgy össze kellene rakni és ugyanúgy interpretálni kellene, ahogyan azt Békés Márton az általa vizsgált területeket illetően elvégezte. A *Szárszói beszéd* például az egyik összefoglalója annak, ahogy Németh a magyar történelmet, s különösen a hozzá időben közelálló történelmet látta, ennek a felfogásnak a korábbi látásmódváltozatok mellett későbbi módosulásai is léteztek. Németh íróként-gondolkodóként a múlt mellett a mindenkori jelenből is táplálkozott, ezért gondolkodásában nem csupán a folytonosság jegyeit szemlélhetjük, hanem a változás, átalakulás, tagadás megnyilvánulásait is. Az általa megélt nagy történelmi korszakok mindegyikéhez sajátosan viszonyult, s viszonyulása sok tekintetben gondolkodását is befolyásolta, a lehető legtermészetesebb módon. Az idővel sajátos párbeszédet folytatott, a mindenkori jelent

megválaszolta, miközben a jövőt készítette elő. Ha ebben a magyar világban nem csupán állandó kapkodásra nyílna mód, hanem érdemi munkára is, akkor már régen bizonyítani kellett volna, hogy Németh, csupán egyetlen példára utalva, már 1957-től mennyire érezte a „hatvanas évek” légkörét, s már rég be kellett volna mutatni, hogy ezeket a bizonyos „hatvanas éveket” 67 mi mindenben készítette elő.

Politikai gondolkodása nem a realitásokban gyökerezett, s keveset, nagyon keveset tett azért, hogy eszméi megvalósuljanak, az ideák papírra vetésén kívül szinte semmit, így közvetlenül nem is lehet politikai gondolkodónak nevezni, a tettet az írással azonosította, de azt is gondolom, hogy meghamisítjuk a valóságot, ha csupán metapolitikai gondolkodónak tartjuk. Sokszor idéztem már élete egyik legfontosabb írásából, az *Ortega*-esszéből a következő tételt: „A jelen az ember drága kincse. Drága, mint a szabad-akarát. Legnagyobb erőnkőről, az erőfeszítés érdemességéről mondunk le, ha a jelent odaajándékozzuk a történelem távlatának. Praesens perfectumban nem lehet nagy dolgot csinálni”, s így tovább. Tudom, a fentiek értelmében ez a tétel önmagában nem bizonyít semmit, annál is inkább, mert Békés Márton is érzékeli Németh gondolkodásának jelenre irányulását, hősiesség magatartását, azt viszont árulkodónak tartom, hogy noha ennek a tételnek csak az egyik részét idézi, a maga gondolatmenetét mégis elhatárolja Németh gondolkodásának ettől az irányától, s az ebbe az irányba forduló Némethet voluntarista jelzővel látja el. Hasonló ehhez az, amikor megállapítja: „Németh a minőség forradalmát korántsem csak az Apolló-metaforába csomagolva képzelte el mint a minőség princípiumának időbeli megjelenésére alkalmazott allegorikus jelképrendszert, hanem a politikai gyakorlatba leszivárgó érvényes társadalmi tartalomként is el tudta képzelni”. Ismét csak kérdezem, ha a minőség forradalmának Békés Márton által is elismerten volt konkrét társadalmi tartalma, akkor miért nem foglalkozott vele?

Ezt a vonulatot, a Németh-írásoknak konkrétan a társadalomhoz kötődő tartalmát és a maga írásának a Németh-írások konkrétumaitól elhatárolódó vonulatát Békés Márton a következőkkel zárja le: „Németh konkrét, azaz gazdaság- és társadalompolitikai, illetve közigazgatási elméletei legfeljebb gondolat-kísérletként kezelendők. Főképpen azért, mert a metaforától az anyagi megvalósulásig végigvitt gondolat befejezése és leírása Némethnél erős belső készletként jelentkezett. A manifesztálódás ilyen akarata közben a (meta)politikai metaforarendszer elemeinek egyes darabjai (‘kert’, ‘sziget’, ‘új nemesség’ stb.) kitértek az egzisztenciális, belső valóságból, és követelni kezdték a maguk számára, hogy társadalmi szinten valósulhassanak meg”. Talán mondanom sem kell, hogy ezt a kérdést sem látom ilyen egyszerűen. Németh valóban nem volt realista, de gondolatai erősebben kötődtek a valósághoz annál, hogy

metapolitikai gondolkodónak lássuk, s hogy egy-egy társadalmi érvénnyel bíró gondolatát a manifesztálódás akarataként értelmezzük. El kell olvasnunk Monostori Imre könyvét, a *Németh László esszéírásának gondolati alaprétegei* címűt, és egyből láthatjuk, hogy egy-egy jellegzetesen Németh László-i fogalom 68 ezer ponton kapcsolódott ahhoz a korhoz, amelyikben megszületett.

S ha ezt mondom, akkor még nem beszéltem a szépíróról, aki ismét csak sajátos módon kötődött a valósághoz, erről Németh maga is írt a *Regényírás közben* című írásában, most konkrétan a „valóság illúzióját” felkeltő réteg kialakításáról írottakra gondolok. De ezt az írást sem kell elolvasnunk, elég, ha a regényeit elolvassuk.

Németh László természetesen értelmezhető metapolitikai gondolkodóként, de ehhez gondolatrendszerének egyes elemeit teoretikus vagy éppen ideologikus módon ki kell ragadnunk a többi összetevő közül, s új rend szerint kell elrendezniük az alkotó elemeket. Békés Márton mindkét műveletet elvégezte, a kiragadásról már volt szó, az új rend szerint való elrendezés pedig akkor válik megragadhatóvá, amikor a következőket olvassuk a minőség forradalma kifejezés értelmezése kapcsán: „Mindaz, hogy az életet egy korábbi, értékesebb és elnem-halványodott állapothoz – a léthez, a görögséghez vagy a mélységhez – forradalmian visszatérítő tettet hogy hívjuk, lényegében csupán szemiotikai kérdés, mégis Németh azzal, hogy minőségnek nevezi, mi pedig, hogy hagyománynak, megfogható(bb) és jobban értelmezhető jelentést adunk neki”. Az történik, amit korábban, logikai módon már leírtam, Békés Márton a „minőség forradalma” kifejezés tartalmát közelíti a hagyomány forradalma kifejezéséhez, innét pedig visszafordul, s ezt a tartalmat rávetíti magára a Németh László-jelenségre is. Ismételten mondom, az én értelmezésemben a „minőség forradalma” jelenségkör tartalma gazdagabb, mint a hagyomány forradalma-jelenségköré, mert a való élet számos elemét is magába sűríti, kezdve a nagy és ismét aktuális kérdéssel: „A munkanélkülieket számon tartjuk, de ki törődik a munkásokkal?” (Az aktuális kérdés kapcsán természetesen a munkanélküliekre is gondolok.) Ha jól olvasom, akkor magának *A minőség forradalma* című kiáltványnak minden konkrét tartalma az adott társadalom életéből származik, ahhoz, hogy a jelzett transzformáció végrehajtható legyen, Békés Mártonnak a *Keats Hyperion-ja vagy a minőség forradalma* című íráshoz kellett fordulnia. De nemcsak ez vagy az létezik, hanem a kettő együtt, s a kettő együtt fejezi ki Németh László gondolkodását. Természetesen nem tagadom, hogy „minőség forradalma” jelenségkör magában őrzi a hagyomány forradalma jelenségkört, s Békés Márton fontos eredményének tartom, hogy bevezette ezt a fogalmat, ahogyan azt is, hogy megtalálta a hagyomány forradalma kifejezés filológiai hátterét is, a *Fantomok ellen* című írásból idézi: „Hagyomány és forradalom nem ellenségek: hanem egy olló két szára; múltból és jelenből támadó mélymagyarság.”

Az előbb említetthez hasonló távolságtartásomat fogalmazom meg a kötet záró pontján szereplő szövegrészletek kapcsán is. Amikor azt olvasom, hogy „Apolló Németh által kibontott ’mitológiai jelképe’ nem mást jelent, mint azt, hogy a válság szürkületében, a határhelyzet csúcspontján jön el a pillanat (mely tehát az idő szürkülete), amikor végre lehet hajtani a válság legyőzésének akaratát, vagyis realizálni lehet a tettet, ami az idő összekötésére és ezáltal való uralására vonatkozik”, akkor azt mondom, hogy Németh gondolkodásában megvolt a hajlam az idő összekötésére, az idő uralására viszont nem törekedett, hajótöröttként, aki a csillagokat nézte és a partot kereste, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek, ez a vágy nem is irányíthatta. Amikor viszont azt olvasom, hogy „érdemes lenne az emberi életet úgy értelmezni, hogy a mindenkori ’jelen’ a hagyomány forradalma lehessen – s ezzel a múlt öröksége megmaradjon minden pillanatban, amelyet meg kell ragadni, hogy az időben valóságosan, autentikusan lehessünk jelen”, akkor azt mondom, hogy olyan gondolati konstrukcióval találkoztam, amelyeknek Németh gondolkodásának egyik ága is csupán pár összetevőjében lehet az előfutára, de nem egészében. Mindennek igazolásként Németh egyik legtömörebb és legszebb, a gondolat által esztétikai és etikai szépséget is magában hordozó szövegéhez, *A vásárhelyi kútra* című írás tizenhat pontjához fordulok. Nem idézem egészében a másfél nyomtatott oldalnyi írást, csupán három pontját idézem, a kilencedik, a tizenegyedik és a tizenötödik pontot.

„9. Ahogy a reneszánsz, a középkori ember mögött az ókorit, úgy értette meg a huszadik század – tudomány és művészet – a latin görög alatt egy ősbibb műveltséget. A világműveltségnek ez a tudás az alapja.

[...]

11. Irodalmunkban, mely mint nemzet-gyógyító életelixírre járt a nyugati műveltségre, Európa megőrzött fénye él; legnagyobbjainknak ugyanakkor lehetetlen volt Európa alatti mélységekre nem emlékezniök.

[...]

15. Az ifjúságnak joga, hogy az életet igényei és eszméi szerint újrafogalmazza. A halál ott kezdődik, ahol erről a jogáról, tudatlanságból vagy a könnyebbet keresve lemond.”

Láthatjuk, az idézett első két pont Németh kultúrafelfogását foglalja össze, s utal a mélységekhez való vonzalmára, abban az értelemben, ahogy azt Békés Márton is megfogalmazta. A harmadikként idézett pont viszont az ifjúság, a mindenkori ifjúság kapcsán a jelen megélésének szabadságára utal, arra, hogy az ifjúságnak joga van az életet az igényei és az eszméi szerint újrafogalmaznia, s egyetlen szót sem szól a hagyomány megélésének módjáról, arról, hogy a múlt öröksége „megmaradjon minden pillanatban”. Azt sem mondja, hogy igen, s azt sem, hogy nem, semmilyen megszorító jellegű megállapítást nem tesz.

4.

Az eddigiekből nyilvánvalóvá válhatott, hogy Békés Márton könyvét roppant komoly filológiai megalapozottsággal bíró könyvnek tartom, melyet elsődlegesen mégis teoretikus érdeklődése határoz meg. Gondolatmenete filológiai háttérrel foglalkoztam, az ideológiateremtésig eljutó teoretikusság értékelése viszont nem az irodalomtörténész feladata. Mégis, olyan irodalomtörténészként, akit Németh László életműve kapcsán nem csak a filológiai kérdések foglalkoztatnak, hadd mondjam azt, hogy Békés Márton teoretikus-ideologikus vállalkozása legalább annyira meglepett, mint filológiai munkájának elmélyültsége. Meglepett, mert magam úgy érzékelem, hogy egyfajta „ideológiai vákuumban” élünk, így minden ideológiai útkeresés az újdonság erejével hat rám. Ám az is lehet, hogy az ifjabb éveimben hallott-olvasott ideologikusság tart távol az ilyen jellegű útkeresésektől. Nem a Fukuyama által leírt „történelem vége”-felfogás miatt gondolom azt, hogy egyfajta ideológia-szünetben élünk, hanem azért, mert életünk olyan meghatározottságok között létezik, amelyek a magam tapasztalatai szerint eleve kizárják az ideológiateremtő kísérleteket. Éppen ezért azt sem tudom eldönteni, hogy Békés Márton könyve az erre az állapotra való válaszként, avagy egy újabb korszak előfutáraként született-e meg, egy olyan korszak előfutáraként, amelyikben újra megjelenik az ideológiai és politikai-filozófiai gondolkodás. Gondolatmenete roppant érdekes gondolat-kísérlet, amely kapcsán elsőként éppen az alapfogalmat, a hagyomány forradalmát kell végiggondolni, s arról az állapotról kell tűnődnünk, amelyben elérjük a „hagyomány minden pillanatban való megmaradását”. (*Kortárs Kiadó, Bp. 2009*)

